

מלחמה לה' בעמלק

לפרשת זכור

"וירב בנחל"

בשבת החלה לפני חג הפורים, הקרויה בפי כול "שבת זכור", אנחנו קוראים את מצוות מחיית עמלק:

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים. אשר קרף בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים. והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל איביך מסביב בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לרשתה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח.^א

הציווי הטוטאלי של הריגת עמלק כולו, גברים נשים וטף, מעלה קושי מוסרי גדול ועתיק-יומין – המתעצם כפליים בדורנו, הסמוך ונראה לשואה הנוראה – מדוע להרוג נשים וטף שלא חטאו ולא פשעו?

כבר שאול המלך, שהיה הראשון שהיה מחויב במחיית עמלק באופן ישיר – תמה על כך. הגמרא במסכת יומא מביאה דרשיח של שאול עם הקב"ה שבו הוא שואל על אי-המוסריות שבמצוות מחיית עמלק: מדוע ציוותה התורה להרוג נשים, טף ואפילו בהמות, מבלי להשאיר כל זכר?

"וירב בנחל"^ב – אמר ר' מני על עסקי נחל. בשעה שאמר לו הקב"ה לשאול "לך והכיתה את עמלק"^ג אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה, ואם אדם חטא בהמה מה חטאה, ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו יצאה בת קול ואמרה לו "אל תהי צדיק הרבה"^ד.

- א. דברים כה יז.
- ב. שמו"א טו ה.
- ג. שם ג.
- ד. קהלת ז טז.
- ה. יומא כב, ב.

ערב המלחמה בעמלק עושה שאול "מריבה בנחל". מהי אותה מריבה ומהו אותו נחל? הגמרא מבארת שהמריבה שהתגלעה באותה שעה, ערב המלחמה בעמלק, הייתה קשורה במוסריות של מלחמה זו. ר' מני מלמד שהמילה "בנחל" לא מציינת מיקום גיאוגרפי אלא מלמדת על מהותה של המריבה: "על עסקי נחל". הגמרא ממשיכה ומבארת שהמילה "נחל" מרמזת על קשר לעניין אחר הקשור לנחל, הלא היא פרשיית עגלה ערופה:

כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלקיך נתן לך לרשתה נפל בשדה לא נודע מי הכהו. ויצאו זקניך וּשְׁפֹטֶיךָ ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל. והיה העיר הקרובה אל החלל ולקחו זקני העיר ההוא עגלת בקר אשר לא עבד בה אשר לא משכה בעל. והורדו זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע וערפו שם את העגלה בנחל. ונגשו הכהנים בני לוי כי בם בחר ה' אלקיך לשרתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. וכל זקני העיר ההוא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל. וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו. כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל וּנְכַפֵּר להם הדם. ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ה'!

במקרה שנמצא חלל בין שתי ערים ואיש אינו יודע מה עלה בגורלו וכיצד נהרג, מצווה התורה לבדוק איזו עיר היא הקרובה ביותר למקום הימצאו של החלל, ועל זקני העיר לקחת עגלה ולערוף את ראשה בנחל הסמוך לאותו מקום.

בין שני עניינים אלו – מצוות מחיית עמלק ופרשיית עגלה ערופה – יש שתי נקודות משותפות: ראשית, כדברי הגמרא, המילה "נחל" מוזכרת בשניהם; שנית, שניהם עוסקים במעשה שיש בו צד של שפיכות דמים. ואולם, בעוד שבפרשת עגלה ערופה התורה מקפידה עד מאוד על שפיכות דמים ודורשת לערוך חשבון־נפש נוקב בעקבות מקרה רצח אנונימי, הרי שבמצוות מחיית עמלק היא נוקטת עמדה הפוכה. בעוד שבפרשיית עגלה ערופה התורה דורשת מזקני העיר הסמוכה לקחת אחריות ציבורית על מותו של אדם שלא נודע מי היכהו, הרי שבמצוות מחיית עמלק, התורה דורשת מאיתנו לקום ולהשמיד עם שלם.

זו אפוא הייתה "מריבתנו" של שאול המלך: אם התורה כה מקפידה על הריגת נפש, כיצד היא מצווה להשמיד עם שלם? וכי אין בתוכם אנשים חפים מכל פשע? האם גם הטף פשעו?

1. דברים כא א"ט.

2. כלומר יש כאן למעשה קבלת אחריות עקיפה של על מקרה הרצח, וכפי שאומר רש"י במקום: "וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לוייה".

אולם על־אף התמיהה המוסרית, הקב"ה אינו "משתכנע". בגמרא מובא שהקב"ה משיב לשאלתו של שאול ואומר לו: "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תִּשׁוּמֵם". הקב"ה משיב, אם־כן, לשאול שֶׁאֵל לו להרהר אחר ציוויו. אמנם מידת הרחמנות מידה טובה היא, אך כאשר נוהגים בה שלא במקום ובצורה מופרזת – וכאן מעיד הקב"ה שאין ראוי לנהוג בה – היא עלולה להביא לתוצאות הפוכות.

את התוצאה השלילית של השימוש השגוי במידת הרחמנות^ח, אנחנו מוצאים בצעד אחר שעשה שאול – הריגת נוב עיר הכהנים. וכדברי רבותינו במדרש:

א"ר אלעזר כל שנעשה רחמן על האכזרי לסוף נעשה אכזר על הרחמנים, כתיב "ויחמל שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן והבקר"^ט וכתוב בנוב עיר הכהנים "ואת נב עיר הכהנים הִקָּה לפי חרב"^י.

הראינו לדעת כי כבר בימי שאול המלך צפה ועלתה שאלת המוסריות של מצוות מחיית עמלק, אולם על־אף זאת ועל־אף דברי הגמרא, לא מצאנו לכאורה מענה לשאלה המוסרית גופה. אכן, שימוש שגוי במידת הרחמנות מביא לתוצאות הפוכות, אולם מדוע לא נכון לרחם על עמלק?

שלושת תירוציו של רבנו בחיי

את השאלה המוסרית מעלה גם רבנו בחיי בפירושו על התורה^י. שואל ומשיב:

אם לבך חוכך לומר שאנו עושין בזה חמס עם הטף שלא חטאו לנו?

הנה זה דין שמים וגזרת הכתוב הוא.^י

תשובתו הראשונה של רבנו־בחיי היא: כך ה' ציווה ואין להרהר אחר ציוויו. ההכרעה מה מוסרי ומה איננו מוסרי, מצויה בדרך־כלל בתחום האנושי. אולם כאשר הקב"ה בעצמו מצווה משהו המנוגד לכאורה לשיקולים המוסריים שלנו, עלינו לקבל זאת כ"גזירת הכתוב".

ח. עם זאת יש מקום לציין כי העובדה ששאול המלך שאל שאלה שכזו בתקופתו – תקופה שבה הכחדה של אויב במלחמה הייתה שיטה לגיטימית ומקובלת מאוד – מעידה על גדלותו ואף על גדלות האומה שהוא עומד בראשה ועל מידותיה. גם בתקופה כזו, כשכל העמים מסביב חיו בצורה ברברית, היו אבותינו הקדושים אנשים מוסריים במידה נעלה ונלחמו למען הצדק והמוסר.

ט. שמואל א' טו ט.

י. שם כב יט.

יא. תנחומא (ורשא) מצורע, סימן א.

יב. יש לציין שההקשר שם הוא מצוות מחיית שבעת־עממין.

יג. רבנו בחיי, דברים כ' י.

אם אמנם כפי שנראה להלן, רבנו בחיי משיב תשובות נוספות, הוא בוחר לפתוח בתשובה זו, שמהווה יסוד אמוני כללי: אנו עוסקים רבות בהבנת מצוות תורה, בקירובן אל שכלנו ובלימוד טעמיהן, אך בסופו של דבר אנו עבדי ה' העושים את רצונו ומבטלים את רצונו מפני רצונו. רק מתוך גישה זו יש מקום לנסות לקרב את הדברים לליבנו.⁷

ואכן רבנו בחיי מבקש גם לקרב את הדברים לליבנו ומביא תירוץ נוסף:

ועוד שאף אם לא ייחשבו הרוגים אין חמס בהריגת הטף שהם ענפי שרש המרי, הגוי המר והנמהר, שהרי בודאי יהיו אוחזין דרכי האבות לעשות כל תועבת ה' אשר שנא וילמדו ישראל מהם, וכן הזכיר בפרשה זו: "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם"¹⁰.

הריגת הטף היא מוסרית שכן היא מבקשת לגדוע את הרשעה בעודה באיבה. תינוקות אלו כשיגדלו יאחזו במעשי אבותיהם, ועל־כן השארתם חיים אינה פחותה בנזקה מהשארת אבותיהם חיים.¹¹ רבנו בחיי מוסיף ומביא משל המבהיר את תירוץו:

וקרוב הוא אצל השכל שיעשה האדם נזק מועט כדי לדחות נזק גדול, כי האיש הנלבב והמשכיל יפיל עצמו מן הגג להינצל מן הסכנה, או יכרות ידו או רגלו או אבר מאבריו להציל כל גופו, או ישתה המשקה המר כלענה כדי שידחה ממנו החולי, והנה הוא בכל זה אינו עושה לנפשו חמס, אך עושה חסד עם עצמו להחיות את נפשו, ומאחר שהאדם עושה לעצמו כן ואי־אפשר לדונו חמס, כל שכן שאיננו חמס העושה כן לנפש אחרים, ומטעם זה התירה תורה הריגת הטף ושיעשה נזק מועט כדי שידחה נזק גדול שהיה מגיע לעולם בחייהם ואין בזה חמס, אבל הוא ענין שכלי למתבונן בו.

אכן מדובר בנזק מסוים: אנו הורגים חפים־מפשע לכאורה. אולם, כשם שאדם מוכן לקטוע איבר מגופו על־מנת להציל את כל גופו או לקפוץ מגג־גבוה על־מנת להינצל מסכנה גדולה

יד. רבנו בחיי מוסיף נקודה מעניינת: "ועוד שכיון שהקב"ה עוקר כחם למעלה, מה שאנו עושין להם למטה כאילו לא עשינו כלום, וכמו שדרשו רז"ל (סנהדרין צו, א): 'קמחא טחינא טחינת, אריא קטילא קטילת, קרתא יקידתא יקידת'. ואין בזה חמס ואין זה נחשב להריגה שכבר הרוגים הם". הקב"ה היודע את העתידות ואשר ברא את האומה הזאת, יודע שבהכחדתה יהיה יותר טוב לעולם. לכן, עקר את כוחה בשמים, וכדי לזכות את עם ישראל נתן להם להיות שליחיו בארץ ולעקור את כוחם למטה. אולם למעשה בעקירה בפועל זו, אין ישראל עושים דבר ואינם אלא "טוחנים קמח טחון".

טו. דברים כ יח.

טז. רבנו בחיי מעלה את האפשרות שהבנים יעשו תשובה ומשיב עליה: "ושמא תאמר כשיגדלו יבאו בברית ויעשו תשובה? צא ולמד מי המתיר דמם, הש"י שהוא יודע שלא יעשו תשובה. וכן אמר ישעיה ע"ה בפירושו: "הכיניו לבניו מטבַחַ בְּעֶן אבותם בל יִקְמוּ וירשו ארץ ומלאו פני תבל ערים" (ישעיהו יד כא). ואם־כן אלו הנחנם חיים, הלא חייהם סיבה לנזק גדול מאד יותר מנזק ההריגה".

יותר, כך גם כאן. ישנו מזיק קטן שבוודאות עתיד להיות מזיק גדול, ועל-כן אין ספק שיש לגדוע אותו בעודו באיבו גם במחיר של "נזק מועט" – "ומטעם זה התירה תורה הריגת הטף ושיעשה נזק מועט כדי שידחה נזק גדול".

אך גם בתירוץ זה לא מסתפק רבנו בחיי והוא מוסיף תירוץ שלישי:

והנה כשהתיר הכתוב להרוג את כל הנשים והטף אין זה אלא כשלא השלימו, אבל השלימו כל האומות שוות לענין השלום, ואפילו שבעה גוים, שכן כתוב ביהושע: "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי ישיבי גבעון את הכל לקחו במלחמה. כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם"^י, מכלל ששלח להם לשלום ולא קבלו. וכן שנינו בספרי: "שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם: כל מי שרוצה להשלים יבא וישלים, חזר ושלח: כל הרוצה לפנות יפנה, חזר ושלח: כל הרוצה לעשות מלחמה יעשה מלחמה."^י ואמרו בירושלמי: "הגבעונים השלימו, הגרגשי פנה, שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה"^ט.

למלחמת שבעת-עממין קודמת קריאה לשלום. רק במקרה שהאויב מסרב להשלים עמנו, יש היתר לפתוח כנגדו במלחמת חורמה. כך עשה יהושע בכניסתו לארץ כששלח אגרות ליושבי-הארץ והציע להם להיכנע. כעין הדברים הללו ממש אנו מוצאים בדברי הרמב"ם, שפוסק שאותו הדין קיים גם במלחמת עמלק. כך כותב הרמב"ם בהלכות מלכים:

אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה, שנאמר "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום". אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן – אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס.^ז

ואם לא השלימו, או שהשלימו ולא קיבלו שבע מצוות – עושין עמהם מלחמה, והורגין כל הזכרים הגדולים, ובוזזין כל ממונם וטפם; ואין הורגין אשה ולא קטן – שנאמר "והנשים והטף"^ח, זה טף של זכרים.

במה דברים אמורים? במלחמת הרשות, שהיא עם שאר האומות. אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו, אין מניחין מהם נשמה: שנאמר "כן תעשה לכל

יז. יא יט"כ.

יח. עיין ירושלמי שביעית ו: א.

יט. שם.

כ. רמב"ם הלכות מלכים ומלחמות ו: א.

כא. דברים כ יד; וראה דברים ב לד.

הערים... רק מערי העמים... לא תחיה כל נשמה", וכן הוא אומר בעמלק: "תמחה את זכר עמלק"^{כב}.

גם מדברי הרמב"ם עולה, אם-כן, שישנה מצווה לקרוא לשלום לשבעת-עממין ולעמלק. רק במקרה שבו הם אינם משלימים, מצווה להשמידם באופן טוטלי.

תירוץ זה ממתיק בצורה נוספת את הקושיה המוסרית. מלחמת חורמה לא מתרחשת סתם כך. קודמת לה הקדמת שלום. רק לאחר שהעמלקים לא הסכימו לקבל את מרות ישראל – ואולי אף את שבע מצוות בני נח^{כד} – חלה המצווה להשמידם כליל.^{כה}

כב. דברים כה יט.

כג. הלכות מלכים ומלחמותיהם ו: ד"ה.

כד. יש לציין כי הראב"ד (על הלכה ד) חולק על הרמב"ם בנוגע לעמלק ושבעה עממין שהשלימו ולדעתו לא די בהשלמה אלא יש צורך גם בקבלת שבע מצוות בני נח. אמנם, הכסף משנה על-אתר טוען שאפשר להבין את הרמב"ם כדברי הראב"ד, כך שאין מחלוקת ביניהם וגם לדעת הרמב"ם, השלמת שבעת-עממין ועמלק כוללת קבלת שבע מצוות בני נח.

כה. לחיבת העניין נביא כאן דיון מעניין ביותר, המלמד אותנו על מהותה של מצוות מחיית עמלק: קיומו של עמלק בזמננו, כלומר האם עוד ישנו תוקף למצווה או שמא היא כבר קוימה.

בשאלה זו עוסק הרמב"ם ב"ספר המצוות" ואגב כך ביאר מהי מצווה לדורות ומהי מצווה לשעה. זו לשון הרמב"ם: "והמצווה הקפ"ז היא שציונו להרוג שבעה עממין ולאבדם. שהם היו שורש עבודה זרה ויסודה הראשון. והוא אמרו יתעלה: "החרם תחרימם" (דברים כ יז)... ואולי יחשוב חושב כי זו מצווה שאינה נוהגת לדורות אחר שבעת-עממין כבר אבדו. וזה אמנם יחשוב אותנו מי שלא הבין עניין נוהג לדורות ואינו נוהג לדורות. וזה כי הציווי שנגמר בהגיע תכליתו מבלתי שיהיה זה תלוי בזמן ידוע לא ייאמר בו אינו נוהג לדורות אבל הוא נוהג בכל דור שימצא בו אפשרות הדבר ההוא. התשובה כשיאבד השם יתעלה זרע עמלק לגמרי ויכריתהו עד אחריתו כמו שיהיה במהרה בימינו כמו שהבטיחנו יתעלה "כי קחה אמחה את זכר עמלק" (שמות יז טז), הנאמר אז שאמרו יתעלה (שבמצווה קפ"ח) "תמחה את זכר עמלק" אינו נוהג לדורות? זה לא ייאמר, אבל הוא נוהג בכל דור ודור כל זמן שנמצא מזרע עמלק מצוה להכריתו..." (ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה, קפז).

הרמב"ם כותב אפוא שמצוות מחיית עמלק היא מצווה הנוהגת לדורות, על-אף שבע"ה בזמן מן הזמנים נקיימה באופן מלא ולמעשה לא נוכל לקיימה יותר. אולם כל עוד עמלק קיים, מצווה להשמידו. גם במשנה תורה (הלכות מלכים ה: ד"ה) משמע שכך דעתו של הרמב"ם שכן את הביטוי "אבד זכרם" כתב הרמב"ם רק בנוגע לשבעת-עממין אך לא בנוגע לעמלק (ובעניין זה נראה שהוא מסתמך על דברי הגמרא בברכות כח, א).

המקורות השונים בדברי הרמב"ם בסוגיה זו, הביאו פוסקים רבים לדון בדעתו. הגר"ד סולובייצ'יק זצ"ל במאמרו "קול דודי דופק" (עמ' 101) ניסה לתת מענה לשאלה זו: "ההשגחה מנסה אותנו שוב פעם במשבר העובר על ארץ ישראל. מן הראוי לקבוע כאן בגלוי: אין הדבר נוגע לעתידה הפוליטי של הארץ בלבד. מזימות הערבים אינה מכוונת רק לעצמאותה המדינית, אלא כלפי עצם קיומו של הישוב בכלל. הם שואפים להשמיד, חלילה, את הישוב מאיש ועד אשה, מעולל ועד יונק, משור ועד שה. באחת האספות של המזרחי אמרתי בשם אבא מרי ז"ל, כי פרשת "מלחמה לה' בעמלק מדר דר" אינה מוגבלת בחלוקתה הצבאית כמלחמת מצוה לגזע מסויים. אלא כוללת חובת התקוממות נגד כל אומה או קבוצה החדרה שגעון של שנאה, והמכוונת את משטמתה כלפי כנסת ישראל. כשאומה חורטת על דגלה "לכו

ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד" היא הופכת עמלק. בשנות השלושים והארבעים מלאו תפקיד זה הנאצים והיטלר בראשם. הם היו העמלקים, נציגי שגעון האיבה של התקופה האחרונה. כיום ממלאים את מקומם המוני נאצר והמופתי.

הגרי"ד זצ"ל מגדיר מחדש את המושג "עמלק". לדבריו, כל אומה החורטת על דגלה את המטרה של השמדת עם ישראל, היא אומה עמלקית.

המקור לחידוש מרתק זה מוסבר בהערה 23 שם: "בנוגע לז' עמים כתב הרמב"ם, בפרק ה' מהלכות מלכים, הלכה ד' כדברים האלה... אולם, ראה זה פלא: בנוגע למצוות מחייבת עמלק לא הוסיף הרמב"ם את שלש המלות "וכבר אבד זכרם" (ועיין במנחת חינוך למצוות עשה תר"ד שהשווה בין עמלק לשבעת עממין "דהאינא אין אנו מצווים במחיית עמלק כי כבר עלה סנחריב ובלבל את העולם וכל דפריש מרובא פריש" ודו"ק)... יש לתמוה, מדוע לא נשתמש בכללו של ר' יהושע, ש"בא סנחריב ובלבל את כל האומות" (ברכות כח, א) גם ביחס לעמלק? התשובה על שאלה זו היא פשוטה מאוד: הכתוב מעיד, כי עמלק עדיין קיים בעולם. צא וראה מה אמרה תורה: "מלחמה לה' בעמלק מדר דר", אם כן אי אפשר לעמלק להמחות מן העולם עד ביאת המשיח. כך אמרו חז"ל: "אין הכסא שלם ואין השם שלם עד שיימחה זרעו של עמלק" (עיינו מדרש נחומא (בובר) פרשת כי תצא סימן יח). אבל - היכן הוא? התשובה שמעתי פעם מפי אבא מרי זצ"ל, כי כל אומה המתנכלת לכלות את נכסות ישראל הופכת, על פי הלכה, עמלק".

הגרי"ד מוסיף שבעמלק יש שני גדרים: "אבא מרי הוסיף: בנוגע לעמלק עצמו נצטוונו בשתי מצוות: א) חובת מחיית זכרו, המוטלת על כל יחיד בנוגע לבן עמלק... וגם ב) בהתכוונת מלחמתית של הצבור נגד עמלק כעם, כמבואר בפרשת בשלח: "מלחמה לה' בעמלק מדר דר". ביחס לאומה אחרת העומדת עלינו לכותוננו, מצווים אנו להלחם בה בשעה שהיא מתכוונת נגדנו, ומלחמתנו נגדה היא מלחמת מצווה, על פי גזירת הכתוב: "מלחמה לה' בעמלק מדר דר", אבל חיוב מחיית יחידים על פי פרשת כי תצא נאמרה רק ביחס לגזע עמלק. אמנם דברי הרמב"ם מוסבים גם כלפי החיוב של מחיית יחידים, שאינו חל לגבי אומה אחרת, המזימה כליון לישראל, מכל מקום, כיון שחובת מלחמה בעמלק משתייכת אליה, לא השתמש במטבע "וכבר אבד זכרו". ישנה חלות עמלק גם עכשיו, לאחר שהאומות נתבלבלו. ואולי זוהי דעתו של הרמב"ם, שפסק בפרק ה מהלכות מלכים, הלכה א, כי מלחמת "עזרת ישראל מיד צר" שבא עליהם היא מלחמת מצווה. נכללת היא בכלל פרשת "מלחמה לה' בעמלק מדר דר". אמנם הזכיר שמה את מלחמת עמלק ביחוד, בכל זאת יש לומר, כי גם "עזרת ישראל מיד צר" שעמד עליה לכלותה משתייכת לפרשה זו".

לדברי הגרי"ד - דברים שהוא מוסר בשם אביו ר' משה סולובייצ'יק - יש שני גדרים במצוות מחיית עמלק. גדר אחד הוא מלחמה כנגד כל אחד מגזע עמלק בלי קשר למעשיו. גדר שני הוא מלחמה כנגד כל אומה המתכוונת להילחם בישראל, גם אם היא אינה מגזע עמלק. בעוד שהגדר הראשון חל גם כלפי בודדים וכאמור בלי קשר למעשיהם, הגדר השני חל רק כלפי אותה אומה המתכוונת להילחם בישראל. כלפי הגדר השני מוסב הדיוק בדברי הרמב"ם, לפיו עמלק עדיין קיים. כלפי הגדר הראשון מוסבים דברי ר' יהושע ש"בא סנחריב ובלבל את כל האומות".

אף שקשה להכניס חידוש זה בדברי הרמב"ם, כי בספר המצוות כתב במפורש שמחיית זרע עמלק תתקיים בעתיד ועוד לא הייתה, מכל מקום מבחינה רעיונית יש כאן לימוד חשוב באשר לתוקפה של מלחמה נגד אומה הרוצה בהכחדתנו. גם מלחמה כזו מקבלת את הכותרת "מלחמה לה' בעמלק מדר דר". עוד עולה מדבריו שהאידיאולוגיה העמלקית עדיין קיימת בעולם וכנראה עוד תמשיך ותתקיים. המלחמה נגד עמלק היא ביסודה מלחמה נגד החפצים לבלע את ישראל והיא תמשיך להתקיים גם אחרי שגזע עמלק יושמד.

ושמעתי מפי הרב עודד וולנסקי שליט"א יישוב בדברי הרמב"ם והוא: את שבעת העממין מצווה להשמיד רק כשהם מופיעים בתור אומה, ולכן אם ברחו - אין מצווה להשמידם (כדוגמת הגרגשי שברחו

”נגד עצמו נלחם האדם, נגד הרע שבו, נגד כיעורו”

במאמר הנקרא ”על דעת ה' ומלחמות ה'” הנמצא בספר ”מאמרי הראי”ה” (עמ' 507) עוסק מרן הרב זצ”ל בפן המוסרי של מחיית עמלק. ומבאר הרב, כי בעבר היו עמים אכזריים וברברים שהתנהגו כחיות טרף. לו היו עמים אלו ממשיכים להתקיים, העולם היה מלא באכזריות, בהרס ובחורבן. כדי שהעולם יתעלה וייהפך למקום מוסרי וטוב יותר, היה צורך למחות עמים אלו, ועמלק ביניהם. כך היא לשון הרב זצ”ל:

והמעמד החי של המוסר הטהור במקורו הבטוח הוא מוכרח לנצח את העולם, אותו העולם האומלל מבלעדי. הרשע והסכלות הנם עומדים נגדו. הוגי הדעות הטהורות, שהם הגרעין היסודי של האנושיות, שבשבילם היא חיה, הנם תמיד לוחמים את רעי האדם, המשימים את התכונה של החיה הרעה שבאנושיות הבסרית למטרת חייהם, הפרטיים והחברתיים. המלחמה הקדושה הזאת איננה מלחמה מכוונת דווקא נגד אישים אחרים. גם - ובייחוד - נגד עצמו נלחם האדם, נגד הרע שבו, נגד כעורו. ולעת הצורך הוא מוכן למות מות גיבורים וקדושים, לטובת הרעיון העליון המחיה כל, לא בפחות מרץ ממה שהוא מוכן להמית בגללו את מי שהוא חוצץ בעד האור.

מלחמת הטובים שבבני-אדם ברעים שבהם, מלחמה עתיקה היא. מלחמה זו אינה מכוונת רק נגד אנשים אחרים אלא בכלל נגד הרע שבאדם, נגד החולשה והכיעור שבמין האנושי, בין בעצמנו ובין אצל אחרים. מכאן הצידוק ואף הקדושה של מלחמה זו. הוכחה לצדקתה של מלחמה זו מוצא הרב במוכנות של היחיד למות בה. מלחמת עמלק הייתה אפוא מלחמה נגד הרוע החייתי הקיים במין האנושי, רוע שהתרכז בצורה מיוחדת בעמלק.

ממשיך הרב:

הנבואה, הצופה ברוח אלוקים חיים אל נשמת גוי ואדם, העידה על גזע עמלק, שנגודו לאור ישראל הוא נגוד עצמי, שתרופה אין לו כי אם מחות זכרו, כדי לישר את הדרך של התולדה הישראלית מאבן המכשול היותר גדול, - זאת הנבואה בעצמה היא הצופיה הליכות האדם אל אושר השלום ועדנת האהבה היותר בהירה. כשיבוא יום והאנושיות לא תמצא לה כל צורך בשום מפעל של שנאה, בטוחים אנו שאז זכר עמלק כבר כלה ואינו.

ואין ציווי להורגם). כמו”כ, אם אבד זכרם כאומה - נתבטל הציווי כי כבר אין אומה כזו. לעומת זאת, בעמלק, המצווה היא נגד זרע עמלק ולכן אם לעתיד-לבוא נזהה (ע”י אליהו הנביא וכדו’) מישוהו שהוא מזרע עמלק, תחזור המצווה לקדמותה ודו”ק.

בדבריו אלו – לפיהם המלחמה נגד עמלק נעשתה מתוך ראייה נבואית של המכשול הגדול הצפוי לצמוח מעמלק – רומז הרב לדברי רבנו בחיי שהובאו לעיל. אילו היינו יודעים מראש את הרוע והחורבן אליו היה העולם מגיע אלמלא הכחדתה של אומה זו – רוע וחורבן שרק רבש"ע, קורא הדורות מראש, יודע אותו – לא היינו תמהים כלל על הכחדתו של הרשע בעודו באיבו.

הרב מוסיף שאם יגיע יום שבו לא נצטרך עוד לשנאת הרע וכיליון הרשע, כנראה שבאמת "אבד זכרו" של עמלק והעולם היה לעולם טוב יותר. עצם העובדה שאנו מתקשים בהבנת המצווה, מורה על עלייה מוסרית, הנובעת מהדרכתה של התורה – הדרכה שגאלה את העולם מהברבריות והאכזריות שבהן היה שרוי, והובילה אותו למצב מוסרי גבוה יותר. העובדה שבזמננו הרג המונים אינו סיבה לגאווה, מוכיחה שמוסר התורה מחלחל אף בקרב אומות העולם.¹²

"סטרא דקדושה שרי בפירודא וסיים בחיבורא"

את תכונת הבדידות והנבדלות של עם ישראל היטיב לבטא בלעם הרשע בקוראו עליו: "הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב"¹³. ואכן קורותיו של עם ישראל, בייחוד בראשית קיומו, רצופים במאבקים ובהפרדה נצחית, במלחמת עמלק ובמלחמת שבעת־עממין. כתוצאה מכך, במשך הדורות, הגויים ובמיוחד הנוצרים, האשימו והעלילו עלינו עלילות דם איומות ולעומתם ראו את עצמם, את העמים הנאורים, כאוהבי שלום ומלאי אהוות העמים.

אמנם – מלמד אותנו הרב זצ"ל – כדי לעמוד על אופייה האמיתי של אומה, יש לבחון אותה לא רק בראשיתה אלא לאורך הדורות כולם, ובייחוד במגמה העתידית שלה. כך כותב הרב ב"שמונה קבצים":

כל תכונה המתגלה בחיים, מוכרת היא בעצמותה, מהותה, בהגמרה. תוכן הרוחות שבקיבוצים, בשליטת הנפשיות האנושית המתגלה. בערך הגודל והעומק אשר לאמונה, מתגלה ההויה הפנימית אשר למתדבקים בה. ראשית הצמח הישראלי

כו. הרב ממשיך ומבאר את אותם הדברים גם ביחס לשבעת העממים: "ושבע האומות, שרק מפני אותו השריד אשר נואלנו להותיר מהן גרמנו לנו כל אותן הצרות, החומריות והרוחניות, ולמדנו לעשות את כל תועבותיהן: שריפת בנים ובנות באש וכל תועבות האמורי, אשר היום, אחרי אשר היד האלקית הפיצה את ענני מאפליה אלה לכל עבר, לא נוכל גם לצייר את עומק הרשעה שהיה מאוחד כבר עם כל תכונת נפשן, – אתה יקירי שואל: למה התייחסנו אליהן באכזריות? לא נוכל לצייר, כמה חשוך ושפל היה העולם מבלעדי האכזריות הזאת שלנו, כמו שלא נוכל לצייר כמה רע ונתעב היה לולא הארה הטהורה של אור ה' ודרכיו, אשר הארנו עליו במהלכנו ההיסטורי".

כז. במדבר כג ט.

במילואו, בתור אומה, יצא בעז, בחומר דין ואדירות גבורה, "לא תחיה כל נשמה". ומה הוא השפע התדירי המחיה את רוח ישראל, מה הוא המכון האידיאלי? החסד והרחמים, טובת הכלל, טובת העולם, עליית החיים, הגדלת המציאות לכל פרטיה וענפיה, הרמת האדם למרומי השלום, "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה"^{כח}, העלאת החי למרומי השקט והשלווה הקבועה, "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ"^{כט}.

אכן, ראשיתו של עם ישראל מרובת מלחמות – ביניהן מלחמות חורמה, אולם "השפע התדירי המחייה את רוח ישראל", מה שמנחה אותו באופן קבוע ובא לידי ביטוי בשאיפות העתידיות שלו, הוא "טובת הכלל, טובת העולם, עליית החיים, הגדלת המציאות לכל פרטיה וענפיה, הרמת האדם למרומי השלום". על־אף שדרכו של עם ישראל לא הייתה סוגה בשושנים והוא נאלץ להילחם לא־מעט, חזונו מכוון ליום שבו יהיה שלום בעולם. זהו החלום האידיאלי שלנו, ולכן הנשק הוא גנאי לנו^ל.

לעומת זאת הנצרות החלה בהכרזות גבוהות על אהבה, חמלה ואחוה הדדית אך מאז מילאה את העולם בחרב, בדם, באכזריות ובמלחמות בלתי־פוסקות בין עם לעם:

המינות יצאה בראשיתה בהכרזת החסד והאהבה, בשאלת איך מעשרים את התבן ואיך מעשרים את המלח, איך משלמים טוב לרעים ואיך מברכים את המקלל. וסופה, חרב ודם, אכזריות ורצח, מלחמות דמים שאינן פוסקות, ומשטמה עמוקה בין עם לעם, בין שבט לשבט ובין איש לאיש.

ומסכם הרב:

והיינו דאמור רבנן בשיח סוד קודש, סטרא אחרא שרי בחיבורא וסיים בפירודא, וסטרא דקדושה שרי בפירודא וסיים בחיבורא.^{לב} המגמות המעשיות והרוחניות מתגלות הן לא בצעדים הראשונים, כי אם באופי הקבוע, שהוא הולך ומתגלה כל מה ששטף התולדה הולך ונמשך. "הנני נטה אליה כנהר שלום"^{לג}. "שאלו שלום ירושלם ישליו אהביך"^{לד}.

כח. ישעיהו ב ד.

כט. ישעיהו יא ו.

ל. שמונה קבצים ה: קעז.

לא. ע"י שבת סג, א.

לב. עיין זוהר ח"ב צה, א.

לג. ישעיהו סו יב.

לד. תהלים קכב ו.

כאשר רוצים להתבונן על אופי של אומה, אין להסתכל רק על הראשית שלה אלא יש להתבונן במהלך ההיסטורי הכולל שהיא מובילה – מהלך ש"הולך ומתגלה כל מה ששטף התולדה הולך ונמשך" – ובייחוד במגמה העתידית שאליה היא חותרת. "והיינו דאמור רבנן בשיח סוד קודש, סטרא אחרא שרי בחיבורא (מתחיל בחיבור ואהבה) וסיים בפירודא (במלחמות אין קץ), וסטרא דקדושא שרי בפירודא (מתחיל במלחמות) וסיים בחיבורא (מסיים באהבת כל היש)".

ברוך ה', גם כיום ניתן להבחין באופי של אומתנו המצטיין ב"שלוש מתנות נתן הקב"ה לישראל: רחמנין, ובישנין וגומלי חסדים"^ל. לא עוד אלא שאפילו במלחמותיה של אומתנו ניתן להבחין בהיכר רב "מה בין בני לבן חמי"^{לו}.

מבט לעתיד

עד עתה ביארנו מדוע על-אף שמצוות מחיית עמלק נראית בצורה ראשונית כמצווה לא-מוסרית, טמון בה עומק מוסרי רב. אמנם, יש לציין כי לעתיד-לבוא לאחר שייעשה הברור הנוקב במלחמת עמלק וינקו הסיגים, יבורר כי אפילו בעמלק יש ניצוצות שיש להם מקום, וכפי שכתב הרב ב"מדות הראי"ה":

מדת האהבה השרויה בנשמת הצדיקים היא כוללת את כל הברואים כולם, ואינה מוציאה מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון, ואפילו עמלק אינו נמחה כִּי־אם מתחת השמים, אבל ע"י הזיכוך מתעלה הוא לשורש הטוב, אשר הוא מעל לשמים, ונכלל הכל באהבה העליונה, אלא שצריך כח גדול וטהרה עצומה ליחוד נשגב זה.^{לז}

במובן מסוים, נראה שלעמלק יש תיקון גם מתחת לשמיים שהרי חז"ל מלמדים אותנו ש"מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק"^{לח}, אלא שהדבר אפשרי רק לאחר סילוק הרשע באופן מוחלט ושנאת הרע בצורה עמוקה, וכפי שהרב כותב ב"שמונה קבצים":

שנאת הרשעה, כשהיא עמוקה וגדולה, צריכה לבא בתחילת ברייתה יחד עם שנאת הרשעים. רק אחר כך היא מתמתקת על ידי כח הדעת ומתבררת, עד שהיא עומדת על נקיונה האצילי, שאין כי אם שנאת הרשעה לבדה, והנושאים שלה, שהם הרשעים בעצמם, מתמלאים עליהם רחמים, "ויתמו חטאים"^{לט} ולא חוטאים.^מ

- לה. במדבר רבה נשא ח: ד.
- לו. ברכות ז, ב.
- לז. מידות ראי"ה, אהבה, ו.
- לח. סנהדרין צו, ב.
- לט. תהלים קד לה.
- מ. עי' ברכות י, א.

אבל אם מתחילת ברייתה תבא בצורתה האידיאלית, לכוין את מהותה רק על השנאה של הרשעה המופשטת, לעולם לא תצא אל הפועל בכוחה אפילו בתור שנאת הרשעה, כי חסרון השנאה אל הרשעים יטשטש את השנאה של הרשעה עצמה, ואז כל אוצר הטוב מונח הוא בסכנה גדולה. וזה היה מקום המכשול של נפילים רבים, שנפלו מפני שהשתמשו בתחילת הוייתה של שנאת הרשעה במדה האצילית, והעדר שנאת הרשעים נתהפכה אחר כך לאהבתם, ומתוך אהבת הרשעים נפלו הם עצמם באהבת הרשעה עצמה. על כן מוכרחת היא המחשבה הראשונה להיות בתכונת מדת הדין, ואחר כך מדת הרחמים באה, וממתקת אותה בשיתופה.^{מא}

אפשרות התיקון של הרע עוברת דרך שנאתו. רק לאחר ששונאים את הרע ונלחמים בו מלחמת חורמה, אפשר גם להעלותו ולתקנו.

בזכות אבותינו, שהתבטלו לרצון האלוקי וקיימו את המצווה כהלכתה בעוז ובגבורה, קודם העולם לשאיפתו האידיאלית הנצחית כפי שהגדירה הרמב"ם בסוף ספרו הגדול:

לא נתאו הנביאים והחכמים (ל)ימות המשיח לא כדי שישלטו על כל העולם ולא כדי שירדו בגוים... ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות... ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד... שנאמר: "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"^{מב}.

מדוע "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי"? כי "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".^{מג} ככל שנפיץ יותר את דעת ה', העולם יהיה טוב יותר ומוסרי יותר. זהו החזון הנצחי של אומתנו. יהי רצון שנזכה לכך במהרה בימינו.

מא. שמונה קבצים ח: רכח.

מב. ישעיהו יא ט.

מג. רמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם יב: ד"ה.

מד. כביאור הרמב"ם במו"נ ח"ג פרק יא.